

ЈОВАН СЌЕРЛИЋ.

„УНИШТЕЊЕ ЕСТЕТИКЕ“

И

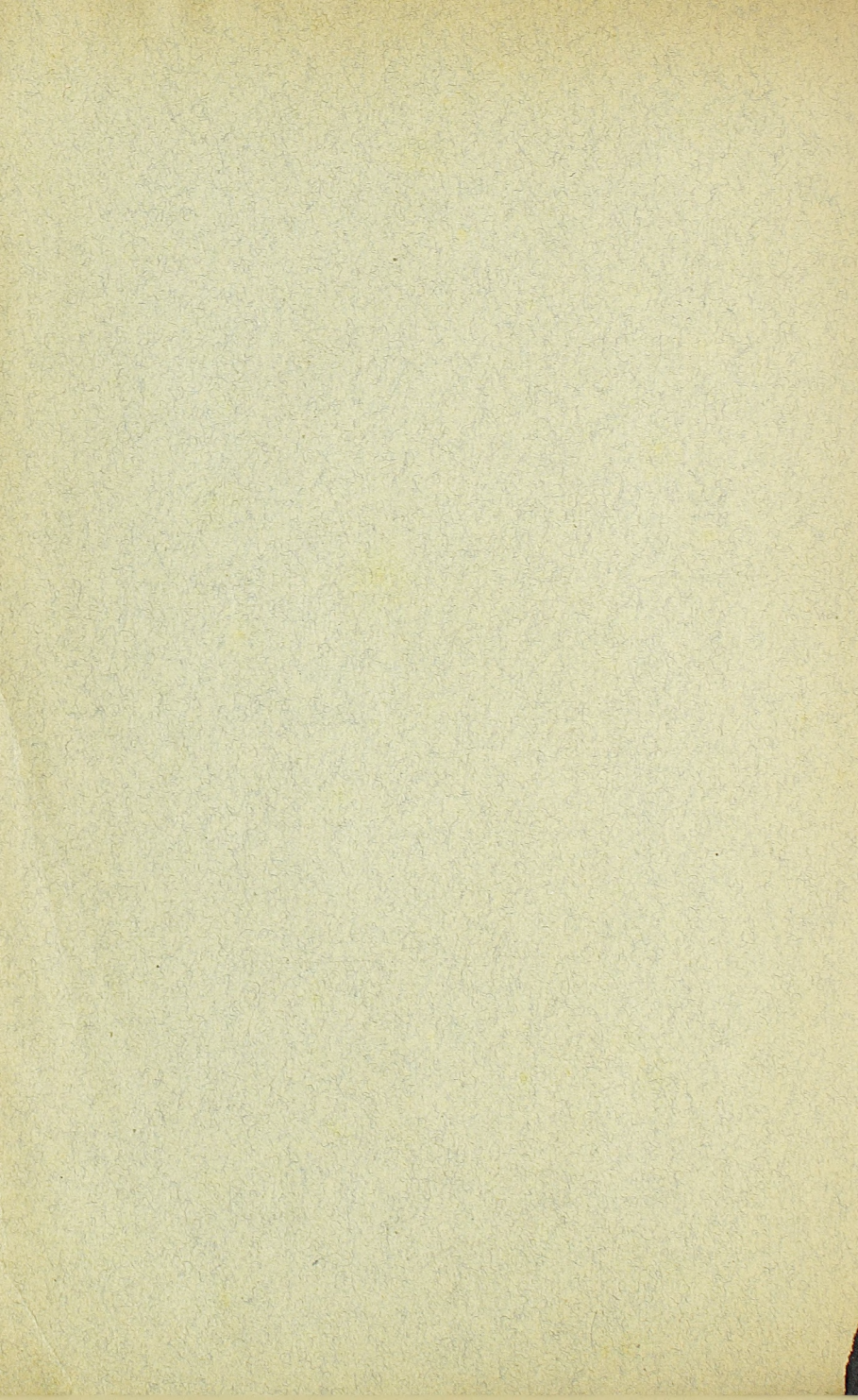
ДЕМОКРАТИЗАЦИЈА УМЕТНОСТИ

БЕОГРАД.

Штампарија Светозара Николића, Обилићев Венац, број 2.

1903.

ЈОВАН СЌЕРЛИЋ.

„УНИШТЕЊЕ ЕСТЕТИКЕ“

И

ДЕМОКРАТИЗАЦИЈА УМЕТНОСТИ

БЕОГРАД.

Штампарија Светозара Николића, Обилићев Венац, број 2.

1903.

ИЗ КЊИГА
ВОЈИСЛАВА М.
ЈОВАНОВИЋА

3736

ОД ИСТОГА ПИСЦА :

Пол Лафарг : *Социјализам и ек номска еволу-
ција* Превод с француског. Београд. 1897.

L'opinion publique en France d'après
la poésie politique et sociale de 1830 à 1848.
Disertation de doctorat. Lausanne 1901.

Поглед на данашњу француску књижевност. (Пре-
штампано из „Летописа Матице Српске“.) У Но-
вом Саду. 1902.

ИЗ КНИГА
ВОЈИСЛАВА М.
ЈОВАНОВИЋА

„УНИШТЕЊЕ ЕСТЕТИКЕ“

И

ДЕМОКРАТИЗАЦИЈА УМЕТНОСТИ *)

Госпође и Господо,

Допустите ми да, приликом овога предавања, лишим вас једнога честог задовољства, на које ви свакако много не полажете, а то је неизбежног пригодног увода. Вама је куплет већ познат: на молбу друштва које приређује, с обзиром на његов корисан циљ, предавач се решио да окуша своје слабе снаге, да, у тесном оквиру једнога предавања, преговори коју реч о овоме тако важном питању, просећи при том стрпљење и благонаклоност поштованих слушалаца. Тих десетак старинских фраза недостојни су и публике којој се обраћа, јер се са њом поступа као са ћудљивим и размаженим дететом, и човека који предаје, јер он игра улогу оних пајаца на уласку у вашарске шатре, који ударима у бубањ и пискавим гласом позивају свет да види никад невиђена чудеса. И због тога ја вас молим да ме разрешите тога облигатнога увода, тим пре што су ове речи против увода, ипак једна врста увода.

1

Књижевни лист *Матица*, који је изилазио у Новом Саду крајем онако усталасаних шесетих година, имао је једну ретку врлину: сношљивост

*) Јавно предавање држано 4. маја 1903, у сали Велике Школе, у корист историјско-филолошке дружине *Даничић*.

и широкогрудост. Поред књижевних, научних и националних традиција и конвенционалности које су донде сматране за догме, ту је било места и за нова учења и за нове идеје. Ту је Мита Ракић преводио Бихнера, ту су два млада човека, Љубен Каравелов и Светозар Марковић одлучно, срдито и одрешено ударали на старе идоле, на све оно што се волело и у шта се веровало, износили једну нову науку, нова учења непознатих северних учитеља Чернишевскога, Доброљубова и Писарева. Бугарин Каравелов је отворио брешу својом политичком и тенденциозном приповетком *Је ли криза судбина*, својим приказом на неколико нових књига, критиком на стара веровања и идеје, где се проповедао нов поглед на свет, на друштво, на науку, на књижевност. Други један млад човек, једва познат по неколико својих публицистичких радова, за кога се знало да је био један од најбољих ђака београдских, и да је сада душа српских ђака у Петрограду, Светозар Марковић, у велико је објављивач рат свима плесивим фразама романтичког национализма »за крст часни и слободу златну«, патриотској поезији где су Турци на голмиле слагани, свима декламацијама, фантазијама и здравицама, целом том нездравом, смешном романтизму, који је прецветао у Француској почетком четрдесетих година, и нама, као каква стара мода, дошао тек двадесет година доцније; он је почео да говори о истини, о науци, о потреби истрајног и дубоког рада, о људима јаке воље и челична карактера, о мушким борбама за народна и човечанска права. „Онај, узвикивао је он, који није готов да се за сваки атом својих убеђења жртвује, нека се не зове представником народне мисли“. Како су морале изгледати чудновате те суве и трезвене речи, та позивања на разум и нова божанства, у доба када је српска младеж

одлазила на омладинске скупове са душанкама и мачевима, и по новосадским и београдским улицама ишла заогрнута „бугар-кабаницом“, свирајући у танку „врулу“, на подсмех пургерима и мајсторима за ћепенком. Његова је реч смела, јака, подупрта разлосима, озбиљна; разум је нашао свој израз у њему, и тај млади човек у XIX веку нашега јавнога живота врши ону исту улогу коју је велики распоп Доситије вршио на крају XVIII века: уношење европских, западних, рационалних идеја у загушљиву и примитивну атмосферу нашег источњачког, у сваком погледу заосталог друштва. Критика његова је свестрана, и педагошка, и социјална, и политичка, и административна, и судска, и научна, и књижевна. Тај чудесни младић који је умро у својој двадесет шестој години, успео је да баци свој смели, продирни, орловски поглед на све појаве нашега живота, и да у све гране нашега јавнога живота пусти више идеја но ико пре њега, идеје од којих се још и данас живи у овој неинтелектуалној земљи.

Он је у књижевности непрестано видео једно моћно средство за ширење корисних истина и спровођење рефорама, њему је непрестано била на уму *обличателна литература* коју су истицали његови руски учитељи, и питање о књижевности јако га занима још у првим данима његовог јавнога рада. У два његова чланка: *Певање и мишљење*, који је назвао „једна панорама из наше лепе књижевности“ (*Матица* за 1868), и у *Реалности у поезији* (писмо уредништву *Матице*, 1870), он је рекао своју мисао о поезији и књижевности. То су снажни напади на једну извештачену, болешљиву поезију песника без талента, који су певали о заљубљеним славујима што припевају заруменелим ружама, на промукнута гукања драгама црних очију и ружних усана, на опевања шарених лептира

и месеца маја, на целу ту бесмислену поезију песника другог и трећег реда, роѐтае minoreс, као што су Мита Поповић, Милан Кујунџић, Андра Грујић, Милан Андрић, Милорад Шапчанин, Лаза Костић. На гомилу вечитих „љубавних изјава, фанстастичних сцена, празних фраза, и смешних будалаштина“, на сву ту поезију која је само један рђав „комплиментирбух“, „бесплодна пустиња пуна чкаља и коприве“, он је ударио свом оштрином свога темперамента и свим жаром својих уверења. Он их је напао што немају очију и срца за јаде и невоље народа који сиромаша и пропада, који не виде да друштвено тело удара на трулеж, и певају само о рујним обрашчићима, девојачким ђерданима, о зори и славујима, пастирима и фрулама, „туже, како он сам каже једним јаким изразом, неком особитом тугом, *тугом сита човека*“. Један од његових најбољих ђака, који се сматрао као песник школе, Јаша Томић, овако је у поезију пренео те речи учитељеве :

И о звездама овде да сневам
Где човек нема слободе праве!

Јест, прут ми дајте, ево без тајне,
Шиб'о бих њима песнике вајне,
Што чују само кад ветар јада,
И виде само кад звезда пада,
И знају само славуј кад страда,
И који плачу — е није шала —
За крином када уздише лала;
А уздисаји толиких људи,
Сред овог подлог тиранског пира
За њих су ништа, њих то не дира.
Та њих не боле кад други страда,
Осећај њихов тако је крут,
Да би тек онда појмили бољу
Кад им по леђ'ма проигра прут.

У оба своја чланка, Светозар Марковић је плаховито напао на стару, идеалистичку и мета-

физичку естетику, која у целој васељени види остварење једне апсолутне, божанске идеје, а у појединим појавама живота остварења поједине апсолутне идеје; естетику која је поставила вечите, непроменљиве законе једне апстрактне Лепоте, створила један законик Лепота, оковала живот у формаластичне и догматичне беспослице. То је старинска естетика, која је констатовала само пролазан укус једног пролазног доба и која хоће тирански да их наметне за неприкосновене законе сваком добу и сваком поколењу. Она је створила смешне беспослице о „три јединства“, „трагичној кривици“, о „расплету“, „заплету“, и тако даље. Доброљубов је то назвао „рецептурно-апотекарско критиковање“. Главна је замерка, поред тога њеног метафизичног и скроз ненаучног постанка, и то што се та естетика и не обзире на живот, што за њу и не постоје „потребе човека и његов сувремени развитак“. Људи од науке доказаше необоримо да су „метафизичарске теорије о лепоме празна измишљотина“, да су Шекспирове драме само „бледе слике са природе“, а сва естетика пушта беспослица и бесмислица. Уметност је производ средине: људи опевају свој живот, своја уверења и осећања, своје потребе. Садржина поезије, то је живот народни.

На супрот тој старој, лажној естетици, он ставља ново, научно схватање књижевности и њених циљева. У једном књижевном делу мисао, језгро, главно је; само мисао, јака, корисна мисао може га спасе од пропасти. Што је некорисно нема право да буде поштовано, па према томе, ни да живи. Реалистичка критика не води рачуна да ли је дело написано „по свима вечитим непроменљивим законима о лепоме“, да ли је форма довољно естетичка: она просто анализује и оцењује садржину предмета. „Од књижевности се захтева да

доноси само оно што је заиста корисно друштву: да претреса и подстиче сувремена питања, да представља истински живот народни са гледишта сувремене науке, једном речи, да је по мислима и осећајима *сувремена*. А књижевник је дужан да разуме живот људски са свима разностручним приликама, што их живот ствара; да разуме потребе које се рађају у животу и да уме да одговори на питања, што их живот задаје сваким тренутком“. Социјални роман, који је епопеја нашега доба, треба да представи »истински живот људски, ропство и зависност човека од свију прилика, што су му оставила преживела колена... борбу против политичке и друштвене тираније, борбу против незнања и сујеверице, против обичаја и етикета“; он треба „својом дагеротипном, истинитом и психолошком анализом“ да изнесе све болести друштвене, да унесе нове, здраве идеје у дубине масе народне. Он прави разлику између Ла Фонтена, Жорж Сандове, Евжена Сиа, Шилера, нарочито Виктора Иго, Гогоља Дикенса и Текереја, с једне стране, и Октава Фејеа, Пола Февала и њима сличних с друге стране. У српској поезији он ставља на страну наше народне песме, Његоша, „ваљане песме“ Змаја Јована Јовановића (његове сатире могу заузети »почасно место у ма чијој књижевности«), од прозних писаца, као изузетак Јакова Игњатовића, због *Милана Неранџића*, и Г. Владана Ђорђевића, због драме *Народ и великиш.* *)

*) Г. Владан Ђорђевић је овако оглашавао тај свој драмски покушај: »Ја сам знадем, да је »чисто« драматски или »чисто« уметнички део мојега покушаја морао доћи у присенак поред овако важне и тешке мете, али сваки ће ми допустити да је и у душевном животу пре свега »насушни хлеб«, па онда остало. Ја и кад бих имао сто пута више духа и срца, не би ми *данас* пало на памет да пишем само за уметност, докле народу несу осигурани ни први услови за грађански и човечански живот. Данашњи уметници и књижевници, по моме смерноме мишљењу, *морају* бити у свему што раде тенденциозни, другачије неће се моћи ни десета генерација, која после нас дође, посветити науци и уметности, рад њих самих“.

Указујући нове путе омладини, која хоће да има здраве појмове о правом значају уметности, Светозар Марковић је препоручио дисертацију Чернишевскога „*Естетички покушаји уметности према стварности*“ (эстетическія отношенія искусства къ дѣйствительности). Та је књига постала наскоро требник наших анти-естетичара. Њу је превео на српски В. Вујић у 117 књизи *Летописа Матице Српске*, а фантастични Лаза Костић, за кога се тада држало да је здраво велики песник, пропратио ни мало духовитим примедбама. Група око *Рада* осетила је потребу да се брани, и у листу од 1875 (број 9 и 12), изишао је чланак *Уништење естетике*, који је штампан у Новоме Саду у засебној књизи. То је врло популарно излагање идеја Чернишевскога, са коментарима Писарева (помињат је и Тен, који се овде зове Хенри!), ту је бачен поглед и на српске књижевне прилике.

Садржина је, у главnome, оно исто што је раније Светозар Марковић писао. Само, овде је тон енергичнији: хоће се да се естетика, идеалистичка и доктринарна естетика, уништи, да се пошље трагом алхемије и астрологије. Полазна је тачка научни, критични правац. „Уважење стварног живота, вели Чернишевски, неповерење спрам априористичких хипотеза, ма да су оне врло пријатне за фантазију, — ето то је карактер правца који данас влада у науци. Нама се чини да је неопходно нужно довести на овај принцип и естетичка убеђења, ако у опште још вреди говорити о естетици“. Естетика, наука о лепоме, вредела би само онда када би лепо самостално постајало, када не би зависило од бескрајне разноликости личног укуса. Сваки човек има свој укус, своје лепо и своју естетику, према томе општа естетика је немогућа, она је иста таква бесмислица, као и наука о љубави: „сваки љуби на свој начин, и не тражи по књигама

упутства за своју љубав.“ У опште, савршен, развијен човек не тражи разна фантастична „савршенства“; он се задовољава природом и животом. „Лепо“ је живот, све оно што садржи, показује и представља живот; лепо, просто, искрено, природно, само је по себи у природи довољно лепо: додатци човекове фантазије су излишни. Производи уметности, и по лепоти црта, и по апсолутном савршенству у извођењу замишљеног идеала, по изразу“, „стоје неизмерно ниже од природе и живота.“ Слике у поезији су бледе копије живота, цео Шекспир је „само бледо и неопредељено наговештавање стварности и живота“. Но ипак, реалисти нису против поезије, они тврде да и „песма може бити корисна“. Сем Змаја, кога још „подоста цене“, они устају готово на све српске песнике, рачунајући ту и „српског Шекспира“, „г. Лазу Костића“, и све „сочинитеље романа“ и „дељаче приповетчица“. Они вичу на српску лепу књижевност само за то што она нема „реалних појета“. „Реалистична поезија, појета реалиста“ је и поезија развијених људи, људи здравих мисли, дубљих погледа на природу, који разумеју живот, умних, енергичних људи, чистога карактера, учитеља народа. „Истинити појета мора да зна и разумева све што у извесно време интересује најбоље, најумније и најпросвећеније претставнике његовога века и његовог народа. Разумевајући потпуно дубоки смисао сваке пулзације друштвеног живота, појета, као човек страстан и упечатљив, мора свом моћи свога бића да љуби оно што је по његовим појмовима добро, истинито и лепо, а да мрзи оном светом и великом мржњу ону гомилу ситних и крупних глупости и неправде, које смећу истини, добру и лепоти да се претворе у крв и месо, да постану жива стварност. Српски песници, то су ситни људи ситничарских осећања, „кумпанија песмодељаца“,

њихова поезија то је низ охања и ахања, пренемагања и нагваждања, беспослице, „скандалне глупости“, „појетска аптовина“.

Временом, као што то увек бива, теорија се ублажавала, и колико је добивала у ширини толико је губила у дубини. Епигони Светозара Марковића издавали су у Новоме Саду 1877 један добар и једар часопис, *Стрџу*, који је вршио врло велики утицај на развитак наше мисли. Г. Петар Тодоровић ту је штампао своја *Књижевна писма*, где су књижевна начела групе била још више одређена. За тадашњу српску књижевност вели се ту да у њој влада „ситничарство, пустоћа, празнина, безживотност, несистем и потпуно отсуство свакога правца.“ У њима се бори за једну реалистичну, искрену, истиниту књижевност, која „може послужити као бистар, поуздан извор за познавање народног стања и живота, његових нада и страховања...“; књижевност, која треба да буде озбиљна потреба друштва и мислених људи, а не раскош беспосленог света. Критика треба да буде научна, „стварајућа“, борбена, поштена, одважна. Да се српска књижевност подигне на достојну висину, потребно је да се изврши препорођај младога нараштаја, да се створе људи, не од фразе, но са стварним знањем, од убеђења, од начела, са мушком вољом и челичним карактером.

Све те идеје нису нове и оригиналне; оне су дошле из „Земље незрелих теорија“, како вели Недић, из Русије. Цео наш покрет седамдесетих година није ништа друго до врло верна копија рускога покрета шездесетих година. За то је потребно на њима мало застати.

Шездесете године у Русији *) представљају је-

1) Карактеристика шездесетих година руске књижевности, израђена је по делима: Евг. Соловјева (Андреевича): Очерки изъ историі русской литературы XIX вѣка. С.-Пе-

дан важан и леп тренутак руског духовног живота. Ослобођење сељака било је извршено; једва једном и Русија је изишла из феудалног друштва. Јавно мњење се заталасало и креће се напред двема струјама. С једне стране, песимизам, опште незадовољство, последица несрећа које је дотле непобедна и јака Русија осетила приликом Кримскога Рата; цео свет види колико је стара машина државна рђава и колико је разривен цео друштвени строј. С друге стране, оптимизам, осећање да је ново доба дошло, да је пут напретка отворен. Сељаци су ослобођени крепосног права, судске и административне реформе почеле су се уводити, универзитетска слобода је добивена, врата школе су широм за свакога отворена; свет се, шта више, опија и малим реформама и слободама: што се разне униформе упропашћавају и укидају, што се сме брада носити, што је слободно на улици пушити! Дунуо је ветар слободе; велика нада се распрострла преко широке земље руске; друштво се до дна све узбуркало. Претресају се старе идеје и традиције, руши се из темеља све што је везивало за мрску и понижавајућу прошлост стварају се нови лични и друштвени идеали. То су године рада, напора, револуције у духовима. „Ослобођење, то је велика девиза свега тог немирног доба: ослобођење сељака од спахије, грађана од владе, жене од породичне тираније, мисли од традиција и идола прошлости.“

Оно што нарочито одликује то доба то је култ науке, нарочито природних наука. Сви ти људи су рационалисти, и они држе да све зло долази отуда што је разум спутан и понижен, што човек још

терсбургъ. 1903, и История новѣйшей русской литературы 1848—1898 гг. А. М. Скабичевскаго. Четвертое издание. С.-Петербургъ. 1900.

не зна и не сме да мисли, да ће срећа сићи на земљу онога тренутка, када се све идеје и установе буду ставиле на један рационалан основ. Ради тога је потребно да човек има јасан и тачан поглед на свет: добра физика, то је добра политика и добар морал. Настава и ширење природних наука најбољи је начин да се поруше све предрасуде и свезе са прошлошћу, и да се људи оспособе за срећан и разуман живот. Све је то одјек оне велике реакције која се на Западу јавила противу идеализма и романтизма после 1850, позитивистичког и научног духа који је био завладао на свим пољима. То је доба када су природне науке на Западу процветале, и дале дивне резултате: то је доба Дарвина, Хелмхолца, Тиздала, Вирхова, Лајела, Фарадија, Хекслија, и толиких других. Русија, која је толико била заостала, која је увидела да је сила и моћ Запада у науци, у количини знања којим је он наоружан, широм је отворила врата научним теоријама Запада. Израђује се један нов поглед на свет, који се, у главnome, своди на ово: у филозофији долази материјализам, свођење свега на првобитну материју, објашњење свега природно-механичким законима, рат на истрагу службеном спиритуализму. У етици и естетици утилитаризам. Разум је главна сила човекова, њиме човек покорава и природу и потчињава је остварењу своје личне среће. Лична срећа могућна је само у срећи других; морал има само једну санкцију: друштвена корист, и ред на таквом друштвеном устројству где би свака јединка уживала раван део општега блага. Уметност има самосталан значај, она има да служи као оруђе тога општег ослобођења и остварења среће свију људи. Политичким и моралним наукама она има да буде оно што су атласи географији и анатомији. — Енциклопедијски речници се јављају, природне науке се популаризују, руска

публика се упознаје у преводима са делима Огиста Конта, Спенсера, Мила, Дарвина, Бекла. Како свима почетницима требају врло генерална и упрошћена решења сложених питања живота, немачки филозофски материјализам је јако на цени: списи Бихнера, Молешота, Фогта и Фајербаха сматрају се као требници образована човека. По својој безмерној вери у лични разум, по свом оптимистичком одушевљењу за напредак људски, по култу природних наука, по грозничавој духовној делатности, шездесете године руске необично подсећају на XVIII век француски. Само, овде су Волтера представљали Фајербах и Бихнер, а Енциклопедисте, Дидроа и д'Аламбера, Бекл, Молешот, Лујс и Фогт; *honnête homme* се сад зове »мислећи реалист« или »умни пролетер.«

Тај утилитарни поглед на уметност није тако нов. Још у XVIII веку постајало је схватање да уметност мора бити корисна, цивилизаторска, борбена, да треба да буде одјек нада и тежња свога доба, да је њен циљ, чак њен разлог опстанка, помагање победи истине и правде. То схватање ослободилачког и рационалистичког века било је примењено у Револуцији, и њиме су надахнуте и слике Давидове, и силни акценти *Марсељезе*, и осредње јакобинске драме из 1794. »Ја ћу увек бити убеђен, говорио је јакобински песник Мари-Жозеф Шенје, да је циљ драме да задобије љубав за врлину, законе и слободу, и да омрзне фанатизам и тиранију.« Руски писци су прихватили те идеје, увевши више страсти и неофитске безобзирности, и нешто неизбежног руског мистицизма.

Маколико њихове речи изгледале каткада мрске, сурове и мирисале на варварство, не губите из вида да је одлика свију великих политичких, друштвених и верских покрета одрицање, рушење свега онога што се раније волело и ценило. Хри-

шћанство је најбољи пример за то. Победа Христове науке значила је само моралан добитак, у толико што је проглашено опште човечанско братство, што је сваком човеку призната његова морална особеност, што је ropство укинuto. Али, с друге стране, када се сети целе уметности и науке старога доба, онога доба када су богови наличили на људе а људи на богове и на мрачна времена Средњег Века, човеку пада на памет да је можда била несрећа по културу што мисао Јулијана Отпадника није победила. Хришћанство је било вера одрицања, туге, мржње на живот, вера робова, који су патили од оних у чијим је рукама била стара цивилизација. Оно је истакло чисто аскетски идеал: да човек целога живота има да испашта прародитељски грех, да је створен да се мучи у овој „долини суза“, да је радост рђава а чулни живот проклет, и да сва мисао његова треба да буде старање о спасењу душе и животу с оне стране гроба. Оно је проклело и науку и уметност, као дело гордости духа човечјег, као кушање од стране Сатане. Свети Павле, патријарх свију тих иконокласта, први је подигнуо свој чекић. Георгије, владика из Егмонта, показујући на дивне кипове старе уметности, узвикивао је своме стаду: »Докле ћете трпети те гробове!« Тертулијан вели да, после Исуса Христа и Еванђеља, људима више ништа не треба, и, у своме делу *De Spectaculis*, забрањујући вернима читање трагедија Еврипидових, вели како ће се топити од уживања, када буде гледао у вечном огњу „мудре филозофе“ где урличу у пламену, „славне песнике“ како дрхте пред судом Исуса Христа. Свети оци су проповелали да су Аполон и Музе паклени духови, да су Омир и Вергилије слуге Нечастивога, а велики филозофи класичне старине „гласовите животиње“. У првим данима победе Хришћанства, диже се крсташки рат на све оно

што је било лепо: хорде гладиатора, рита великих вароши, солдати које проконсули стављају на расположење Цркви, предвођени фанатичним калуђерима, наоружани батинама, чекићима, полугама, конопцима, руше, ломе, са земљом поравњују кипове и олтаре, и, уз дивљачко урликање фанатика, разорава се цела једна цивилизација, најлепша коју је човечанство до данас имало. На шесет година после покрштења Константина, римских храмова више није било; доба ломача, тортуре и Инквизиције било је настало, и требало је чекати векове и векове па да дух људски посумња у догме и да уметност опет избије на светлост дана.

Не, нису били само наши иконокласти који су тако устајали на уметност. И много већи људи, и много позванији, скоро истим речима, говорили су о свему ономе што смо се ми навикли да волимо у уметности. Данашње доба нема већег и значајнијег писца но што је Лав Толстој, и ево до којих је резултата он дошао у своме познатом делу *Шта је то уметност*, о коме је мислио и на коме је радио пуних петнаест година. Он је ту устао и против метафизичара који у уметности виде остварење једне тајанствене идеје Лепога, или Бога; и противу физиолошких естетичара који држе да уметност није ништа друго но једна игра, у којој човек троши оно што му остаје од животне енергије; и противу схватања да му је уметност изражај људских емоција спољашњим знацима, нарочито да уметност није задовољство, као што се обично мисли. У целој модерној уметности он види само осећања таштине, презирања других, славољубље, одвратност према животу, најодвратнију сенсуалност, почев од песничке галантерије па до највискије похоте. Уметност је постала укочена, уска, професионална, само за један узак круг људи. Права уметност, хришћанска уметност,

треба да буде оруђе јединства међу људима, она треба разједињено и борбом растрзано човечанство да поведе путем опште среће. То је уметност прича о Исаку, Јакову и Јосифу, парабола у Еванђељу, ведских химни, Фрање Асиског, Фра Анцелика, од модерних: Виктора Иго, Џорџа Елиота, Дикенса, Достојевског, на супрот лажној и штетној уметности не само модерних као Ибзена, Верлена, Метерлинка, Малармеа, Пивис де Шавана, Беклина, Рихарда Штрауса и Вагнера, но и Еврипида, Софокла, Аристофана, Таса, Милтона, Бетовена, Шекспира и Микел-Анџела! Као што речју примамо искуства и размишљања пређашњих људи, нарочито најпаметнијих међу њима, тако уметношћу осећамо осећања ранијих људи, нарочито најбољих међу њима. Њен је циљ срећа целе људске заједнице, а мерило - религиозно осећање, то јест осећање смисла и задатка живота. Уметност не треба, као данас, да постоји за једну класу беспосличара, но треба да буде својина свију људи. Она има, помоћу науке, а под водством религије, да остварује јединство међу људима. Данас друштво држи страх и груба сила: војска, полиција, судови, организована црква; у будућности, она ће тај посао вршити, и над рушевинама садашњег света који почива на притиску и насиљу, основати ново царство божје, царство мира, јединства и среће међу људима.

Толстој, велики писац *Рата и Мирт*, *Ане Каренине*, једно од највећих имена у данашњој књижевности, другим путем, путем хришћанског и мистичног анархизма, дошао је до истих закључака до којих наша утилитарна и материалистичка критика седамдесетих година. Свакако, Светозар Марковић је до тих идеја дошао својим култом науке. Он на једном месту лепо показује нови дух који је Европом завладао после 1848: доба одушевљења

и поезије било је прошло, разочарања су на свим пољима била дошла, и настало је доба хладнога разума, суве науке. Али њега је на тај пут навела и друга једна ствар: он је са разлогом устао против себичних естета и књижевних манларина, који су држали да је уметност алфа и омега свега; за које болови и напори других људи нису постојали, и који су се себично повлачили у „кулу од словове кости“ и са презирањем гледали на остале смртне. Поред толиких беда и насиља у кљаставоме свету где ми живимо, поред толиких незаслужених неправди и некажњених злочина, поред свакодневног гажења достојанства човека и нечовечне експлоатације човека човеком, ко да се не буни када Теофил Готје пева:

У природи има лепих ствари
 Беспослених славуја, лењивих ружа,
 Сањалачких песника и музичара,
 Којима је мало стало да буду добри грађани,
 Који живе за случајем и немају друге максиме,
 Сем да је све добро само ако се има слик

Ако је било човека који је био естетичар од главе до пете, у правом и племенитом смислу речи, то је Рускин, оснивач *Резимије летоте*, човек који је знао тако силно осећати и изражавати лепоту, који је сав био прожет њоме и живео само за њу. На једном месту он овако вели: »Докле год људска бића буду гладовала и смрзавала се у земљи која нас окружује, не само да уметност није могућна, него исто тако није могућно не дискутовати да сјај одела и намештаја у таквом стању ствари није прост злочин.« Он се пита да ли ће људи празних стомака и смрзнутих прстију моћи слушати предавања о заслугама Микел-Анџела, а, на другом једном месту, узвикује, као прави иконокласт: »Сто пута је боље оставити да се искруне мраморни кипови Фидијини, и да изгубе боју жене

Леонардове, него да се види како вену лица живих жена и како се сузама пуне очи дечице, која би могла живети, да их беда није обојила гробним бледилом. «

Не, не говоре више то научни догматици и социјални реформатори, фанатични и искључиви, не говори то више Светозар Марковић који није једне песме оставио, то говоре прва имена у књижевности. Поред речи Толстоја и Рускина, колико би се могло навести сличних места из Виктора Иго, Жоржа Сандове, Ламартина, Џорџа Елиота, Дикенса, и толиких других! Још само једно такво сведочанство, до душе подуже, али интересантно, и сјајно написано. Иконокласт је овде Хајне. Пишући 1855 године предговор својој књизи *Лутеција*, он ово вели: „То признање да будућност припада комунистима ја сам учинио са изразом крајње зебње и страха, и на жалост! то није никако била само једна маска. Одиста, ја са ужасом мислим на доба када ће ти мрачни иконокласти докопати власт у своје руке: каљавим рукама својим они ће полупати без милосрђа све мраморне кипове лепоте, тако драге срцу моме; они ће покрхати фантастичне ситнице и ситне украсе уметности, које је песник толико волео; они ће сасећи моје лаворове шуме и засадити их кромпиром; љиљани који нити предунити раде, а који су ипак тако величанствено обучени као цар Соломон у свом сјају своме, биће ишчупани из корена, сем ако не хтедну узети у руке вретена да предуну; руже, те доколне веренице славуја, биће исте судбине; славуји, ти некорисни певци, биће отерани, и авај! моја *Књига Песам* служиће бакалину за прављење фишека, у које ће сипати каву или бурмут за старе жене будућности. Авај! Ја предвиђам све то, и неисказана ме жалост обузима мислећи на рушевине којима победоносни пролетаријат прети мојим стиховима, који ће про-

пасти са целим старим романтичним светом. Па ипак, и ја то отворено признајем, тај исти комунизам, тако опасан по све моје интересе и наклоности, утиче на моју душу неким чаром од кога се не могу бравити; два се гласа дижу у мојим грудима у његову корист, два гласа који неће да умукну, која су у ствари можда само сатанска подбадања, али, како било да било, она су ме свега обузела, и никакво средство за изгоњење ђавола не би их могло утишати.

»Јер, први од тих два гласа јесте глас логике. Ђаво је логичар! рекао је Данте. Један страховит силогизам држи ме опчињена, и ја не могу да побихем ову премису: сви људи имају право да једу, и ја сам приморан да се покорим свима последицама његовим. Мислећи на то, ја сам изложен опасности да памет изгубим, ја видим све демоне истине како у триумфу скачу око мене, и, најзад, племенито одушевљење хвата се срца мога, и ја кличем: »Оно је давно суђено, осуђено, то старо друштво. Нека буде правда. Нека се скрха тај стари свет, где је невиност згажена, где себичност цвета, где човека човек експлоатише! Нека се сруше од дна до врха ти окречени гробови, у којима почива лаж и неправда. И нека благословен буде бакалин који ће једнога дана од мојих песама правити фишеке, и сипати у њих каву и бурмут добрим старицама, које су у данашњем свету неправде можда лишене тих задовољстава -- *fiat iustitia, pereat mundus.*«

Као што се јасно види, ако би се анти-естетички покрет наших публициста из седамдесетих година узео у буквалном смислу, ако би се усвојила легенда која о њима постоји, они у тим идејама вису сами, и у одбрану њихову могло би се позвати на крупне и позване писце. Али и анти-естетицизам Светозара Марковића и његовог поколења има још и прилично да се сведе. Пре свега, он није ни до-

вољно јасан ни довољно одређен. У њему има више елемената: ту је и утилитарно схватање једнога доба када је наука била свемоћна, дохватила све активности и сјајем својих изналазака засенила све друге појаве човечјега духа; има ту тражење једне естетике живота, за коју је уметничко дело кондензовање реалности и његову вредност мери према количини живота који оно садржи, онако како је Гијо разумевао естетику. Има ту и једно политичко мишљење, жар борбе за напредак, жеља да се све стави у службу великих идеала, факат да чо вечанство има исто тако важних физичких потреба, да се људска активност мора трошити на уништење беде и неправде, и да је грешна она уметност која се затвара у апстрактне формуле и која је суверено немарна и презрива према људима. Тешко је схватити сву мисао наших анти-естетичара из тога разлога, што се у књижевним питањима, као у политичким и социјалним, мењала, ишла од критике и одрицања до реформизма; и најзад, што су то били људи који су се узгред бавили књижевношћу.

Али несумњиво је да су њихову мисао противници изопачавали и злоупотребљавали, у жељи да их представе као варваре и противнике лепоте и уметности. Од руских писаца који су утицали на наше реалисте био је на првом месту Писарев. Њега је Светозар Марковић са одушевљењем слушао на ђачким скуповима у Петрограду, њега је подражавао у популарисању природних наука, из њега позајмљивао и идеје и наслове својих чланака (*Како су нас васпитали* само је пандан чланку Писарева *Наша универзитетска наука*, где је описао своје године школовања у гимназији и на универзитету). Писарев је, као Светозар тамновао за своја убеђења, он је, као наш писац, умро у раној младости, у двадесет седмој години живота, он је написао књигу *Разореније естетики*, која је дала и на-

слов и идеје нашим антиестетичарима, — и тај исти Писарев ипак није био противу естетике. Руски критичар Е. Соловјев, у својим *Цртама из историје руске књижевности у XIX веку*, наводећи једно место из Писарева, каже ово: „Вели се да је он одрицао уметност, и при томе се позивају на његове чланке „Пушкин и Белински“ и „Разорѣње естетике“. То није истина. Природа дубоко-уметничка, са осетљивим појимањем свега што је лепо, он никада није одрицао уметност. Он је одрицао само службу лепоти која се повлачи у саму себе. На против, ватреније и страсвије тираде у славу песника и поезије, као оне, које су изишле из пера Писарева, ви нећете наћи ни у нашој ни у страној књижевности«. Доброљубов, — који иначе никада није одрицао уметност, и који је устајао противу непосредно тенденциозне уметности, — Чернишевски, поред свега њиховога материализма, били су чисто идеалистичке природе, са мистичном љубављу према човечанству, они су постајали песници када су говорили о златном добу које ће људи доживети. Доброљубов је писао стихове под потписом Волгин, као и Чернишевски, који се као песник звао Андрејев. Као и њихови учитељи руски, Светозар Марковић и његова дружина нису толико одрицали естетику у опште, колико метафизичну и идеалистичну естетику, која се збала у формуле, поставила један строг законик Лепога. Они су тражили реалну, реалистичку књижевност, нападали не на књижевност у опште, но на рђаву књижевност, на стихотворство, на песнике без талента и без интелигенције. Они су знали да празе разлику између народних песама, Његоша, Змаја и Ђуре Јакшића с једне стране, и Мите Поповића, Милана Кујунџића и Андре Грујића с друге стране. И противници су им признали да је њихова негативна улога била корисна по развитак наше књижевности, да

су очистили коров и спремили земљиште за нову, реалистичну књижевност. Светислав Вуловић, који није имао за нови правац симпатија и био његов политички противник, на завршетку своје студије о Бранку Радичевићу говори о Светозару Марковићу и о његову утицају на српску књижевност. Марковић, вели он, имао је и сувише поуздања у себе али мало стручног знања за књижевну критику, но то је био човек великог срца и необичног одушевљења, био је »нарављу и срцем прави песник, који би, да беше још одарен и песничком речју, створио јамачно нову школу песника српских«. „И ако Марковић не износи правог узрока појаву о ком говори, и не уме да покаже ни правог пута савременим песницима; — ипак се разложно није имало и није могло готово ништа рећи противу његових љутих прекора и његове строге осуде. Осећало се да је његов суд праведан и истинит, јер се осећало да је савремена поезија одиста лоша“. Др. Љубомир Недић, који је, шта више, мрзео Светозара Марковића, називао га „такозвани покојни Светозар“, и његов рад сматрао за кобан, држи да је његова критика, и ако једностранна, погрешна и више штетна но корисна, „донекле, благотворно утицала и на нашу поезију. Она је највише учинила да престану оне досадне декламације и она отужна пренемагања неких наших песника, и да се у нашем песништву с домаћи здравији и истинитији тон “ Стоји: да је Лаза Лазаревић почео своју књижевну кариеру превodeћи одломке из романа Чернишевскога *Шта да се ради*, да су ти озлоглашени људи почели преводити руске писце, и да су они били иницијатори наше сеоске приповетке.

Било је у њиховом одрицању и неофитске безазлености, и смелих уопштавања, и мало стручне спреме, и излишне опорости, и претери-

вања која нужно иду са сваким реформаторима, али време, које је најбољи и најправеднији судија, и које каже увек последњу реч у људским споровима, скресало је оно што је било излишно и што је штрчало, и све довело на своју меру. *Habent sua fata libelli*. Данас, ретко ће ко устајати да говори како је књижевност једна забава богатог и беспосленог света, недостојна озбиљних људи, као што ће се ретко наћи ко да тврди да књижевност нема никакве везе са животом, и да уметник нема ништа друго да ради но да сеева свој сан лепоте, као да нигде ничега и нигде никога нема на земљи. Али ипак, од потребе је да се те заблуде једном за свагда истисну, ваља да се једнодушно увери да је уметност највиши живот човечанства, најлепши израз човекове особености, једна од најблагороднијих сила друштвених; ваља да се види да није истина да демократија води рачуна само о материјалном благостању, да је немарна у уметности, и да тражи униформисање свега, па чак и талената. Не! велики покрет човечанског ослобођења који се спрема неће само промене законских формула у производњи и подели добара, није само једно *Magenfrage*, како се брутално рекло у Немачкој, но нов поглед на живот, дубока промена, и умна, и морална, и естетична.

II

Неко је вулгарно казао да један пар кобасица, или један пар ципела исто толико вреди колико и све драме Шекспирове. Само, ко је рекао ову реч која, да није сувише бесмислена, изгледала би на blasfemiју, смео је са ума ово: када месар напрази једну кобасицу, или обућар пар ципела, он је створио нешто што ће служити само једном човеку, и то за једно ограничено време. На против када је Фидија резао своје кипове и Шекспир писао своје драме, они су стварали нешто што није релативно и ограничено у својој употреби, но трајно и опште. Кобасица ће се појести, ципеле ће се подерати, али ће уметничко дело остати бесмртно младо, у њему ће уживати хиљаде и хиљаде људи, поколења ће, као на студенцу живе воде, у њему црпсти велика осећања и племените емоције. Мраморним киповима грчким дивили су се савременици Периклови, пред њима се и данас са узбуђењем и љубављу застаје у великим музејима. „Са својих готских катедрала падала је утеха на побожне и верне Хришћане XIII и XIV века; у данашње доба која више не верује, човек, за кога је небо празно, ипак тако ужива у величанственој и суморној лепоти њиховој.

Естетику, уметност, лепоту, нису измислили доколни људи, за забаву богатих, да би певали оде боговима и владарима. Животиње имају то осећање, у рудиментарном облику, али га ипак имају. Дарвин помиње како тице показују уметност у гра-

ђењу гнезда, у кићењу и жељи да се допадне за време парења, у натпевању, и то у толикој мери да често пресвисну од умора. Човечанство на најнижем ступњу је воли и негује. Један енглески економист, Стенли Џевонс, у своме делу *Монете и механизам размене*, наводи ово: »Пре неколико година, Г-ђица Зели, певачица Лирског Позоришта у Паризу, чинила је уметнички пут око целе земље и приредила један концерат на Друштвеним Острвима. За то што је отпевала једну арију из *Норме* и неколико других комада, она је имала да прими трећину прихода. Када је рачун био изведен, изиђе да њој припадају: 3 свиње, 23 ћурке, 44 пилета, 5.000 кокосових ораха, не рачунајући знатну количину банаана, лимунова и поморанџи⁴. За оскудне дивљаке уметност је имала исту толику цену коју и кокосови ораси и банани.

Те су ствари ван дискусије, и данас никоме више не пада на ум да доводи у питање сам смисао уметности, да је критикује као једну појаву људског духа. Цео свет је на чисто са тим да као тело, и душа има својих потреба; да се помоћу уметности лепота не ограничава на једно место и на једно време, да њоме једно поколење предаје другом своја осећања и емоције; да је она зрак који обасјава и најскромнија огњишта, ублажава притисак живота, пружа одмора, крепи дух, даје људима носталгију врлине и савршенства. Наивна формула »уништење естетике« изгубила је свој смисао. Она се, незнано зашто, сматрала као тачка социјалистичког програма, док су представнице те струје енергично устајале против те формуле, која је исто толико интелигентна и основана као и »деоба имања«. За сачување старих споменика црквене вештине у Белгији највећу заслугу имају онтиклерикални социјалистички посланици; њихов вођ, Емил Вандервелд, професор на бриселском

универзитету, сачувао је од пропасти саблонску цркву у Брислу и опатију Он, у Ландели. Критика је данас уперена на другу страну: ваља видети у каквим условима живи уметност, како су распоређена уметничка блага, каква треба да је уметност па да буде заједничка радост и утеха свих људи. Ту је критика нужна, ту су реформе оправдане.

Оно што ми зовемо цивилизацијом није благо свију створова на земљи. На страну што има земаља где је човек у онаком примитивном стању као што су били Европљани пре десет хиљада година, у крилу наших цивилизованих друштава велика већина лишена је свих материјалних, умних и естетичних блага културе. Наша цивилизација је само једна цивилизација мањине, и масе народне остају вазда искључене, одгурнуте у низине мисли и осећања. Као што су материјална богатства у рукама једне класе људи, тако и наука и уметност припадају повлашћеним класама друштва: само богат, или бар имућан човек може да богати свој ум научним истинама и да облагорођава своју душу лепотама уметности. Милиони и милиони људи, они који раде и који стварају материјалну подлогу културе, оста у засенку, и не слутећи да постоје сва она богатства и чудеса људскога ума, која поколења једна другом предају. Као што је некада, у XVII и XVIII веку, уметност постојала само за краљевске дворове и за племство, тако и данас наука и уметност постоје само за буржоазију, и то само за један мали део буржоазије, онај који живи од умног рада, или за најмањи део њега, онај који осећа још незаинтересовану љубав према стварима духа. На тај начин, развод између живота и науке и уметности је скоро потпун.

Уметност има данас за мецену финансијера, богатог човека, људе без икаквог идеала и разум-

мевања, огрезле у класинској себичности, који воде рачуна само о својој угодности и комфорту, који подједнако презиру и онога што мисли и онога што ствара. Ако помажу уметност, то је из таштине, да се покажу, из снобизма, зато што је таква мода. Велики производи старе и нове уметности иду у Америку, и велики трговци са свињама, господари трустова, њима ките своје салове. И са таквим схватањем уметности, природно да се уметник мора, ако је мало назависнији и оригиналнији, мучити и гладовати док избије. Модерни „мецена“ купује само она уметничка дела, која имају службена признања, академијске награде и комплименте умерених и реакционарних листова, једном речју, која су добро *котирана*. Хајне се питао да уметници нису мушмуле, који, да би људи у њима уживали, морају прво да пролеже на слами. Велики сликар Миле, чије се слике сада продају по пола милиона динара, гладовао је, у пуном смислу речи, све до смрти. У једноме писму он је ово писао једном своме пријатељу: »Помислите, драги мој Сансје, ми немамо ни два динара у кући, и ево двадесет година како то траје.« Једнога дана, у крајњој беди, дао је четири своја најважнија нацрта за један пар ципела, и само га је помисао на ситну децу спасавала од самоубиства. Берлио се ранио лебом и сувим грожђем, на улици, под спомеником Хенриха IV; Шуберт је продавао своје мелодије за два и по динара; Балзак је за свих 10.000 страна своје *Људске комедије* добио неколико хиљада динара; Вагнер је живео компонујући сентименталне романсе и пишући пратње за *Фавориту*; Бетовен је писао једном приликом: »Ова је сонета компонована у веома мучним приликама, јер је жалосно кад се мора писати за комад хлеба. Ето докле сам сада дошао.« И колико је њих незнатих генија, којима прилике

и лична оригиналност нису дале да се расцветају, и који су пали као побеђени и прегажени у једном свету где је права уметност разведена од живота.

И други модерни »мецена«, држава, оваква каква је, кастинска, махом само порезник и жандарм, не утиче ни мало боље на развитак уметности. У појединим земљама постоји такозвани буџет уметности, али он је двадесет пута мањи но војни буџет. Мирољубива и неутрална Белгија даје за војску 50 милиона, а на уметност свега 3 милиона. И оно што она помаже то је једна студена, укочена, формалистичка и роцка уметност, за коју је лепо речено да је једна особита врста уметности у којој је то једино особено што и није уметност него један занат. Уметност је донде уметност док је слободна, док уметник ужива пуну слободу стварања, даје делу нарочиту особеност, улева свој живот, да га пропусти кроз своју душу. Курбе, један од највећих сликара модерних, овако је одбио орден којим је награђен за своје неоцењиве заслуге француској уметности: »Моје уметничко осећање не допушта ми да примим награду која ми је додељена руком Државе. Држава је нестручна у стварима уметности; када хоће да награди, она насилно узима власт јавног укуса; њено мешање је штетно, кобно по уметника, кога обмањује у погледу сопствене вредности, кобно по уметност коју затвара у службене конвенционалности, и коју осуђује на најнеплоднију осредњост. Онога дана када нас буду оставили слободне, испуниће према нама једну дужност. Допустите, дакле, Господине Министре, да одбијем почасти коју сте ми указали. Мени је педесет година, и увек сам живео слободан; оставите ме да довршим мој слободан живот. Треба да се каже о мени када будем

умро: он није припадао никаквој Цркви, никаквој Академији, никаквом режиму, до режиму слободе.“

За велика уметничка дела потребна је хармонија и јединство у осећањима доба. Данас људи немају заједничких идеја које би складно сједињавале све људе. Наука је бацила светлост на стара веровања која су спајала људску заједницу, и сабласти прошлости нестају. Али научне истине још нису дубоко продрле, наука још није заменила старе идоле, и човечачтво даље остаје у хаотичном стању, раскомадано, распарчано борбама и антагонизмима сваке врсте, неспособно за велике заједничке напоре и за једну велику, складну, општу уметност. И оваква уметност каква је данас одваја се од живота, скрива се само у узак круг посвећених, у једну малу елиту. Ропски рад убија сваку радост, свако осећање за лепоту, сваки полет ка идеалу. Биљка људска не да не цвета, но кржљави и вене. Некада када је уметност била у народу и када је народ имао уметничко осећање дизала су се велика и бесмртна дела уметности. У златно доба Грчке, уметност је била непрестано пред очима народа: вазда отворени су храмови украшени рељефима из народне историје и мигологије; песници читају своје спевове и дела на великим народним свечаностима, пред грађанима целе грчке земље; трагедије се представљају под ведрим небом, пред десетинама хиљада гледалаца; велики говорници беседе на скупштинама и трговима и, новац, и одело, и посуђе носе обележје уметности: цео је живот прожет уметношћу. У вековима вере, у Средњем Веку, готске катедрале су зидали људи из народа; поколења незваних генија уносила су у танковрхе куле сву своју топлу веру, све своје стремљење висинама небескога идеала; народ је налазио утеху и радост у њеним белим и племеним сводовима и у ишараним зрачним окнима,

уметност се огледала и у оружју, и у оделу и намештају, у чипкама и у засторима. Данас, маса народна има сумњиво уживање да гледа дуге редове вишеспратних кућа по великим варошима, куће које јединствено личе на касарне или сандуке са прорезаним рупама; она се збива у нездраве просторије, тупи у мучној борби за парче хлеба, налази једину радост у алкохолу и грубим телесним уживањима. Уметност се повлачи у један узак круг, уметници траже лепоту у симболима, у неразговетности, у магловитим сновима, ствара се рафинисана, узнемирена и болешљива уметност, која је туђа и често непријатељска према животу. „Ма где, само ван стварности!“ узвикивао је један француски песник.

И од таквог стања ствари пати и уметност, којој су крила сасечена, и народ, који је лишен једнога од највећих задовољстава и од највиших израза живота људског. Зло постоји, и то у толикој мери да има људи који верују да је уметност свршила своје, и постала ствар прошлости.

Старинска легенда представља Антеја како се му понова враћа снага, када се дотакне земље. Тако је и са уметношћу: њена некадашња снага јој се враћа када се дотакне извора сваке снаге људске, народа, када пусти жите у запарложено, али увек снажну и плодну земљу народа. Уметност је биљка која ниче из народа, из његова напретка и благостања. Обнова у Италији дошла је пошто се национално осећање почело будити у великим варошима талијанским, пошто су Венеција и Флоренција постале богата и моћна трговачка средишта. Уметност је у Холандији процветала пошто је скрхан шпански јарам, а у Фландрији после ослобођења општина. У прошлости, сва велика уметничка дела која су нам остала никла су из народа и писана су за народ. Још Аристотело у

својој *Политици* тврдио је да гомиле имају својих драгоцених особина, оне образују једно тело, „које има своје ноге, своје руке, своја чула и које такође има своје нарави и свој разум. Ето зашто гомила је најсигурнији судија у делима музике и поезије.“ За народ су писана и *Одисеја* и *Илијада*, зидани стари храмови и циркуси, катедрале и општинске куће готске епохе; талијански песници средњег века певали су своје епопеје за све своје савременике, и још и данас чују се њихови метални стихови у устима талијанских рибара; Палестрина и Бах у народној души црпли су надахнућа за своју музику; Шекспир је писао и сам играо своје комаде за морнаре у малим позориштима енглеских пристаништа, Молиер је играо пуних десет година извесан број својих комада по паланкама целе Француске. Особина је великих дела да их подједнако воли и прост човек из народа као и човек са јаком духовном и књижевном културом. Наше народне песме створила је неписмена сељачка маса, оне су биле духовна рана целога нашега народа, и нема образованог Србина који их данас не чита са љубављу и уживањем. *Горски Вијенац* је књига којом су се наши учени људи толико бавили, то је наше најдубље дело, са најснажнијом мишљу, а у исти мах има гомила простих људи који га знају на памет, и поједина места из њега ушла су већ у народни говор и почињу звучати као народне пословице. Са тим правим, дубоким делима, која су писана за народ и вађена из душе народне, упоредите оде Лукијана Мушицкога и више мање класичне мотиве Војислава Илића!

Уметност, ако хоће да живи, треба да се врати своме првом извору: широкој и свежој маси народној. Као и на све друго, народ има право на цвет мисли људске, на уметност. И због тога, место

старе, наивне, збуњене, чисто негативне девизе: *уништење естетике*, чује се нов поклич: *демократизација уметности*, тежња да уметност постане својина и радост свију створења људских, јер на њу народ има пуно и природно право, као и на науку, као и на културу духа, као и на све што га чини лепшим, бољим и свеснијим.

Да се разумемо само. Нико не мисли да је то и најглавније и једино, и да је то остварљиво, одмах, без икаквих претходних услова. Познат је онај Рускинов естет који је на једном лондонском мосту видео једнога просјака. Просјак је имао неки отрцан и позеленео реденгот и улубљен цилиндер, и скрушено је пружио руку за милостињу. Естетово естетичко осећање се узбунило због те ружне нескладности између одела и положаја бедникова, узме га собом, одведе код најбољег кројача и направи му право просјачко одело, према сликама у National Gallery, и, гладна, одводи га опет на мост. Мало за тим прође један свештеник, и када чу откуда просјаку то старинско одело, осећање му се узбуни што је естет мислио само на спољашност просјакову, а не на његову душу. Одведе га у цркву, на предику, и после га понова доведе на мост, опет гладна. Била би и потпуна илузија, чак и једна свирепа иронија, и мислити да се уметност може ставити на домак народу, ако се у исти мах не поправи материјалан положај тог истог народа, ако се не учини да се ропски рад олакша, да одмора телу, слободно време да може да живи, и за своју породицу, и за јаван живот, и за мисао, и за осећања. Речено је да сиромах човек треба да има новаца да купи књигу и времена да је прочита; са уметношћу је исто тако. Ко ради дванаест или петнаест часова, тај једва чека да седохвати постојеће и одспава мртвачким сном, да поврати мало

снаге за нове борбе и нова страдања која му носи сутрашњица. Једино јевтино задовољство која остају сирوماху човеку то је алкохол и груба телесна уживања. Како да се чита лепа књига, како да се гледа леп комад или лепа слика, како да се слуша добра музика, када прост човек није имао ни довољно образовања да осети и заволи те лепоте, или новаца да дозволи себи та задовољства, или времена да дигне главу од ропског рада и од бриге за комад хлеба. И народно образовање и демократизација уметности, цела виша култура народа, претпоставља материјалну поправку услова животних, благостање и слободно време.

И не само то. „Почетак уметности, вели Рускин, који је себе звао „филозофски вођ и пријатељ енглеског радника“, састоји се у томе што треба народ начинити лепим. На сваки начин, уметност постоји и у земљама где људи нису лепо, где су им чак усне дебеле а кожа црна; али никада у земљи где су образи побледели од беднога рада и на њих пала сенка смрти, где усне младежи, у место да буду пуне крви, постале су танке и мршаве од глади и деформисане отровом“. И велики енглески естетичар тврди да прва ствар која има да се чини, то је да се беда сузбије на све могуће начине, да се ради њеног олакшања просипа и злато и сребро, као што песник сипа руже на старински гроб, или као што пролеће Ботичелијев гроб обасипа белим цветовима.

И када људи буду имали више слободна времена, мање бриге за комад хлеба, више здравља и благостања, они ће имати нове потребе образовања и естетичке емоције. Велика уметност се увек јављала у тренуцима када је човечанство имало велике наде, велику веру, велике идеале. Када људи буду били једном слободни, љубав према

човечанству испуниће сва срца и избиће у лепим и снажним делима уметничким. Уметност ће нићи из опште свести, из јаког осећања опште солидарности, из човечанства сједињеног, умиреног, као општи одјек општега склада. Људски дух неће имати да се више троши у одвратним борбама између народа и народа, сталежа и сталежа, човека и човека, но у бризи да се живот начини угоднијим, пунијим, интензивнијим, лепшим. Као и данас, галерије и музеји ће бити вазда широм отворене; све јавне грађевине, школе, станице, радионице биће уметнички украшене; људи ће умети и цигљом и гвожђем да певају химне лепоте као што се некада певало мраморем. Ко зна да ли се неће усвојити предлог онога естетичара, који је тражио да се музеји и галерија слика растуре, — јер око се замара толиким лепотама претрпаним на једном месту, — и велике уметничке творевине сместе по јавним местима, свуда где се људи састају, тако да лепота обасјава цео живот људски. „У место што један капиталист плаћа, вели Рускин, 8000 динара за један свој портрет од главе до пете, боље је да његови удружени радници буду у стању да за ту суму наруче код каквог великог уметника да им, по старом начину Рафајла и Леонарда, изради какав историјски или верски призор, занимљив по њих, и који би се сместио на такво место где би сви у њему уживали«.

Не, то нису хуманитарне сањарије, лепе жеље и идеали. Идеал, да, али идеал који се поступно још и данас остварује. Идеал је истина која се из далека види«, узвикнуо је најплеменитији идеалист прошлога века, Ламартин. Велики покрет који се почео за народно образовање, и који је толико маха узео, показује једну нову стазу. Научењаци првога реда сишли су на улицу из сво-

јих кабинета и лабораторија и братски се ставили на расположење народу, проповедајући и ширећи истину и науку пред аудотиријама састављеним од радника, занатлија, малих чиновника, онога што се презриво назива *мали људи*. Уметници, и најделикатнији и они који су највећма у свом еlegantном дилетантизму били одвојени од живота, помешали су се међу просте људе, воде их по музејима и галеријама и уче их лепоти, упућују их у разумевањима великих производа духа људског. Народни универзитети цветају, групе за научна и естетичка образовања множе се, маса народна, тако дуго уљуљкивана у вековним предрасудама, и која је била огрезла у немару, ако не мржњи према уметничкој лепоти, почиње се будити за виши живот. Држава, ма са напорима, ма са привременим уступцима, престаје бивати својина једног сталезв, она је на путу да постане једно велико друштво за узајамно осигурање и благостање, моћно оруђе општег напретка у сваком погледу. У данашњем добу демократије и општег права гласања, народ, коме поступно по праву долази власт у руке, мора да буде спреман не само да развије данашњу културу, но да је још и прошири и пролепша, да отиде даље но што се икада ишло. И ма како да данашње доба садржи неправди и недостатака, ипак оно носи у себи клице за бољи живот, и сигурно је да се у променама друштвеним неће доћи до лупања уметничких дела као што је некада било. Они који нису били у стању да уживају у уметности, у ономе што је људски кроз векове стварао, пробудиће за тај нови живот и њима ће законито и праведно припасти оно што су поколења стварала да улепшају живот. И ко зна да уметност неће бити оно што је Вагнер предвиђао: религија будућности, велики идеал човечанства сједињеног у општем култу лепоте?

175, 3478
22

Цена 0.50 дин.